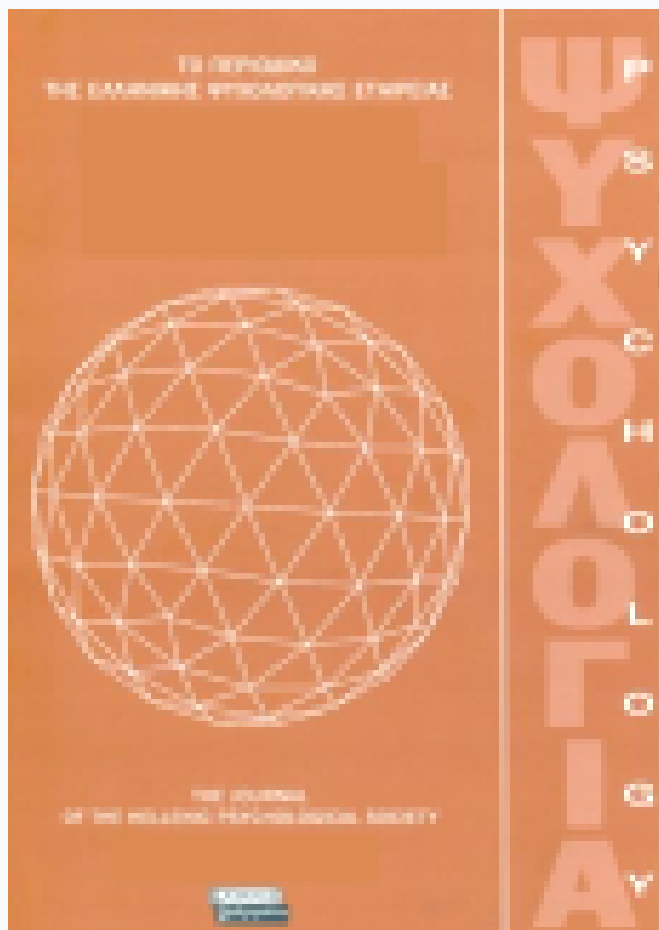


## Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 1, No 1 (1992)



### Γνωστικές επιτεύξεις και κοινωνική σκέψη: Αλληλεξάρτηση κατά την εφηβεία

Διομήδης Μαρκουλής

doi: [10.12681/psy\\_hps.24136](https://doi.org/10.12681/psy_hps.24136)

Copyright © 2020, Διομήδης Μαρκουλής



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

#### To cite this article:

Μαρκουλής Δ. (2020). Γνωστικές επιτεύξεις και κοινωνική σκέψη: Αλληλεξάρτηση κατά την εφηβεία. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 1(1), 44–60. [https://doi.org/10.12681/psy\\_hps.24136](https://doi.org/10.12681/psy_hps.24136)

# Γνωστικές επιπτώσεις και κοινωνική σκέψη: Αλληλεξάρτηση κατά την εφηβεία

Διομήδης Μαρκουλής  
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Τα ερωτήματα που απασχόλησαν αυτή την έρευνα σχετίζονται άμεσα με το πρόβλημα της εξελικτικής προτεραιότητας ανάμεσα (α) στις γνωστικές λειτουργίες που το εξελισσόμενο άτομο επιπαιτείται για την κατανόηση της φυσικής πραγματικότητας και (β) στις γνωστικές λειτουργίες που αφορούν την κατανόηση και λύση κοινωνικών συγκρούσεων, συχνά ηθικά φορτισμένων. Σύμφωνα με τις δομικές θεωρίες η πρώτη ομάδα ικανοτήτων αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την εμφάνιση των ικανοτήτων της δεύτερης ομάδας σε όλο το φάσμα της εξέλιξης. Η πρόσφατη, ωστόσο, αναθεώρηση ορισμένων αξόνων της δομικής θεωρίας του Kohlberg επαναθέτει το πρόβλημα της εξελικτικής αντιστοιχίας ανάμεσα σε πιο σύνθετα επίπεδα λειτουργίας των δύο εμπέδους ικανοτήτων. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι 1. Προχωρημένες μορφές της δεύτερης ομάδας γνωστικών ικανοτήτων δεν εμφανίζονται στα εφηβικά χρόνια, κι όταν ακόμη εμφανιστούν σε εξελικτικά πολυπλοκότερη μορφή οι ικανότητες κατανόησης του φυσικού κόσμου. 2. Η σχέση των δύο ικανοτήτων, στην κατεύθυνση που εξειδικεύεται μέσω των ερευνητικών προβλέψεων, ισχύει για τα λιγότερο σύνθετα επίπεδα γνωστικών λειτουργιών. 3. Δεν υπάρχουν διαφορές, μεταξύ των δύο φύλων στο υπό εξέταση φάσμα ηλικιών, ως προς το ρυθμό εμφάνισης, των ικανοτήτων που επιτρέπουν την κατανόηση συγκρουόμενων ενδιαφερόντων. Τα ευρήματα συζητούνται σε σχέση με τις ποιοτικές διαστάσεις των δύο λειτουργιών, στο πλαίσιο των δομικών θεωριών για την ανθρώπινη ψυχολογική ανάπτυξη.

Η θεωρία του Kohlberg (1976. Colby, Kohlberg, Gibbs & Lieberman, 1983. Colby & Kohlberg, 1987) εξακολουθεί να αποτελεί σημείο αναφοράς κάθε ερευνητικής πρωτοβουλίας στο πλαίσιο της δομικής προσέγγισης των διεργασιών που σχετίζονται με τη λύση συγκρούσεων ενδιαφερόντων. Οι συγκρούσεις αυτές παρουσιάζουν συχνά ηθική φόρτιση, γεγονός που καθιστά την αποτίμηση τόσο της πληρότητας της προτεινόμενης λύσης όσο και της αντιστοιχίας της στο πεδίο της πράξης, ακόμη πιο δύσκολη. Τα αξιολογικά κριτήρια που θέτει η θεωρία του Kohlberg αναφορικά με την από ψυχολογική και φιλοσοφική σκοπιά ανωτερότητα του κάθε φορά επόμενου σταδίου κοινωνικής σκέψης δεν έχουν γίνει αποδεκτά σε ευρεία έκταση. Τούτο αποτελεί ένα μόνο από τα σημεία τριβής. Στο βαθμό, ωστόσο, που μια ψυχολογι-

κή θεωρία (και το εμπειρικό της υπόβαθρο) κρίνεται κατά τρόπο θετικό και από την ποικιλία και από την πολυπλοκότητα των αντιδράσεων που προκαλεί, η θεωρία του Kohlberg μπορεί αβίαστα να θεωρηθεί ως βαθιά τομή στις ως τώρα προσπάθειες κατανόησης σύνθετων γνωστικών φαινομένων.

Ένας από τους βασικούς άξονες της θεωρίας είναι η σταθερή εξελικτική ακολουθία των σταδίων. Οι προοδευτικοί μετασχηματισμοί της ατομικής σκέψης εκκινούν αρκετά νωρίς και γίνονται ολοένα συνθετότεροι. Στις περιπτώσεις όπου οι δύο βασικές προϋποθέσεις που θέτει η θεωρία είναι παρούσες, η εξελικτική πορεία είναι ταχύτερη και ουσιαστικότερη, με την έννοια της αποτελεσματικότερης προσέγγισης μιας διαπροσωπικής ή δι-ομαδικής σύγκρουσης. Η μια από τις προϋποθέσεις είναι γνωστή

ως "ικανότητα αναληψης ρόλων", η ικανότητα δηλαδή του ατόμου να συνυπολογίζει την προοπτική μέσα από την οποία τα άτομα που σχετίζονται άμεσα με τη σύγκρουση ερμηνεύουν τις διαστάσεις του προβλήματος. Πρόκειται για μια μορφή "γνωστικής εμπάθειας". Η ικανότητα αυτή είναι συχνότερα παρούσα στα μέλη κοινωνιών όπου η πολυπλοκότητα των θεσμών και της κοινωνικής οργάνωσης δημιουργεί το υπόβαθρο για την εμφάνιση συγκρούσεων σε πολλαπλά επίπεδα. Η δεύτερη προϋπόθεση αναφέρεται στις ικανότητες κατανόησης του φυσικού κόσμου, όπως αυτές εξειδικεύονται στο πιαζετιανό μοντέλο γνωστικής ανάπτυξης. Η συμβολή των ικανοτήτων αυτού του πλέγματος θα αναλυθεί αργότερα.

Σύμφωνα με την Colby (1978) η θεωρία του Kohlberg αποτελεί ένα "επανατροφοδοτούμενο μοντέλο", του οποίου η διαδικασία αναθεώρησης "περιλαμβάνει την αλληλοκάλυψη ανάμεσα στα περιγραφικά και μεθοδολογικά στοιχεία της θεωρίας καθώς οι κεντρικοί της άξονες λειτουργούν ως κριτήρια αξιολόγησης της αναθεώρησης" (σελ. 91). Η πιο πρόσφατη και εκτενής αναδιτύπωση της θεωρίας (Colby, Kohlberg, Gibbs & Lieberman, 1983) οδήγησε στον επανακαθορισμό των κριτηρίων αξιολόγησης των διαχρονικών της δεδομένων, στην απάλειψη του σταδίου 6 ως ψυχολογικού σταδίου κοινωνικής σκέψης και στη μετάθεση του ορίου εξελικτικής ολοκλήρωσης από τα τέλη της εφηβείας στην τρίτη δεκαετία της ζωής. Οι αλλαγές αυτές σχετίζονται με τη "ζώνη προστασίας", σύμφωνα με τα κριτήρια εγκυρότητας μιας θεωρίας (βλ. Lakatos, 1970). Ο "σκληρός πυρήνας" παρέμεινε αναλλοίωτος. Έτσι, από το προ-συμβατικό επίπεδο κοινωνικής ευφυίας, το εξελισσόμενο άτομο περνά μέσα από το συμβατικό επίπεδο και, αν συντρέχουν οι

προϋποθέσεις, καταλήγει στο μετα-συμβατικό επίπεδο προσέγγισης των συγκρούσεων. Στο πρώτο επίπεδο εντάσσονται τα στάδια 1 και 2. Είναι μια μορφή σκέψης χαρακτηριστική της παιδικής ηλικίας όπου μια ηθικά φορτισμένη σύγκρουση προσεγγίζεται μέσα από την προοπτική των συγκεκριμένων συμφερόντων όσων μετέχουν σε αυτήν. Προέχον γνώρισμα μιας τέτοιας προσέγγισης είναι ο υπερτονισμός των συνεπειών που θα επέφερε η από μέρους του ατόμου επιλογή μιας ορισμένης στρατηγικής για την επίλυση της σύγκρουσης. Στο δεύτερο επίπεδο εντάσσονται τα στάδια 3 και 4. Πρωτοεμφανίζεται με την έναρξη της εφηβείας, η κοινωνική σκέψη διευρύνεται σταδιακά και τα γνώρισμά της χαρακτηρίζουν τις κοινωνικο-γνωστικές στρατηγικές των περισσότερων ατόμων σε κοινωνίες πολιτιστικά διαφοροποιημένες. Σύμφωνα με το μοντέλο του Kohlberg, στο επίπεδο αυτό οι συγκρούσεις αντιμετωπίζονται με βάση την ιδιότητα του ατόμου ως μέλους μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Η κοινωνική ομάδα και το κοινωνικό σύνολο γενικά συνθέτουν το πλαίσιο αναφοράς και το άτομο προσαρμόζει τη σκέψη του και κατ' επέκταση τη συμπεριφορά του στις προσδοκίες της οργανωμένης μικρο - ή μακροκοινωνικής συγκρότησης. Ο νόμος, ως γραπτή έκφραση του κοινωνικού consensus, αποτελεί μη αντιστρέψιμο κριτήριο αποτίμησης της συμπεριφοράς. Σχηνά, ωστόσο, υπερβατικές αντιλήψεις ή μεταφυσικές δεσμεύσεις με τη μορφή γραπτών ή άγραφων υπαγορεύσεων είναι δυνατό να υποκαθιστούν τις επιταγές νομικών κατασκευών ανθρώπινης προέλευσης.

Η παραπάνω προοπτική υπερκεράζεται στο τρίτο επίπεδο. Σε δεδομένη σύγκρουση η κοινωνική σκέψη του ατόμου υπερβαίνει τις συμβατικές δεσμεύσεις, που οι κοινωνικές νόρμες και οι νόμοι

επιθέτουν, και προσεγγίζει τα από κοινωνικο-ηθική σκοπιά φορτισμένα προβλήματα από την προοπτική του ατόμου που προϋπήρξε της οργανωμένης κοινωνίας. Αυτή η πριν από την κοινωνία προοπτική δε σημαίνει αναγκαστικά απόλυτη έκπτωση των κοινωνικο-νομικών προδιαγραφών. Οι τελευταίες είναι σεβαστές στο βαθμό που αντανακλούν καθολικές και διαχρονικές αξίες με βάση τις οποίες αποτιμώνται βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της ζωής και της ελευθερίας. Σε περιπτώσεις σύγκρουσης ανάμεσα στις κοινωνικές υπαγορεύσεις (γραπτές ή άλλης μορφής) και στις καθολικές αξίες το άτομο του μετασυμβατικού επιπέδου “κρίνει σύμφωνα με τις αρχές και όχι σύμφωνα με τις συμβάσεις” (Kohlberg, 1976, σελ. 33). Η κοινωνική σκέψη του 5ου σταδίου αντανακλά μια τέτοια προοπτική.\*

## Ο Γνωστικός Παραλληλισμός

Για μια δομική θεωρία όπως αυτή του Kohlberg, ο γνωστικός παραλληλισμός, οι δομικά δηλαδή ισοδύναμες εκφάνσεις της ανθρώπινης σκέψης σε διαφορετικά γνωστικά πεδία, αποτελεί βασικό άξονα. Σε νεώτερες αναφορές του ο Kohlberg (1986), αντιδρώντας εν μέρει και σε κριτικές (βλ. Loevinger, 1986) αναφορικά με τον πλεονασμό του όρου “παράλληλες δομές”, χρησιμοποιεί την έκφραση “μερικώς ισοδύναμη ανάπτυξη” όπου “κάθε μεταγενέστερη δομή, π.χ. η κατά στάδια δομή της κοινωνικής ευφυΐας, αποκτά επιπρόσθετα δομικά στοιχεία συγκριτικά με τις δομές της λο-

γικο-μαθηματικής ευφυΐας...” (Kohlberg, 1986, σελ. 503).

Ανάμεσα στις γνωστικές λειτουργίες του πιαζετιανού μοντέλου για την ανάπτυξη της λογικής σκέψης και στα στάδια κοινωνικής ευφυΐας που σχετίζεται με τη λύση ηθικά φορτισμένων συγκρούσεων, ο Kohlberg (1973, 1976) υποστηρίζει την ύπαρξη καθορισμένων, δομικά ισόμορφων σχέσεων. Οι σχέσεις αυτές εξειδικεύονται από την Colby (αδημοσίευτο άρθρο), η οποία επισκοπώντας σχετικά παλαιότερες έρευνες, διαπιστώνει την ύπαρξη γνωστικού παραλληλισμού στις δύο επιμέρους διεργασίες. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι άτομα του προσυμβατικού επιπέδου σκέψης ήσαν, στην καλύτερη περίπτωση, ικανά να λύσουν προβλήματα της συγκεκριμένης λογικής σκέψης. Για το στάδιο 3 του συμβατικού επιπέδου φάνηκε να προαπαιτούνται ικανότητες που στη θεωρία του Piaget (1924, 1965) εντάσσονται στην αρχόμενη τυπική λογική σκέψη, ενώ η πρώιμη τυπική σκέψη αποτελούσε αναγκαία συνθήκη για την κοινωνική ευφυΐα του σταδίου 4. Στις περιπτώσεις που η τυπική λογική σκέψη είχε εμποδωθεί, λειτουργούσε ως γνωστική υποστήριξη του μετασυμβατικού επιπέδου σκέψης και ιδιαίτερα του σταδίου 5.

Ως προς τη μορφή της αλληλοσυσχέτισης των δύο διαδικασιών, τα ως τότε ερευνητικά δεδομένα στηρίζουν, κατά την Colby, “την υπόθεση ότι σε κάθε επίπεδο κοινωνικής σκέψης, οι λογικές λειτουργίες είναι αναγκαίες αλλά όχι επαρκείς για την εμφάνιση ενός αντίστοιχου σταδίου κοινωνικής κρίσης” (σελ. 59). Η έκφραση “αναγκαία αλλά όχι επαρκής

\* Η φιλοσοφική διαμάχη αναφορικά με την ύπαρξη ή όχι διαχρονικών και καθολικών αξιών-κριτηρίων για την αποτίμηση της συμπεριφοράς επανήλθε, μέσω της θεωρίας του Kohlberg, και στην ψυχολογική έρευνα. Για τους θεωρητικούς του Γνωστικού Μπιχεβιορισμού (νεώτερη έκδοση της θεωρίας της Κοινωνικής Μάθησης), τα κριτήρια της κάθε φορά “ανώτερης σκέψης” ή συμπεριφοράς είναι σχετικά - με αλίθαν εξαίρεση το ταίμπα της αιμομειξίας. Καθορίζονται από την ιστορική εποχή και από πολιτιστικούς παράγοντες. Για τη δομική θεωρία του Kohlberg ο απόλυτος αυτός σχετικισμός πέρα από τους πιθανούς κινδύνους που εγκλείει είναι και ιστορικά αθεμέλιωτος.

συνθήκη" πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Piaget στο πλαίσιο της αλληλεξάρτησης των γλωσσικών ικανοτήτων και της γνωστικής ανάπτυξης. Η χρήση της ίδιας έκφρασης για τη διευκρίνιση των σχέσεων που διέπουν τις κοινωνικο-γνωστικές και τις φυσικο-γνωστικές λειτουργίες εξακολουθεί να δημιουργεί τα ίδια ερμηνευτικά προβλήματα. Θα ήταν π.χ. εξαιρετικά δύσκολο να απομονώσει κανείς κάποιον παράγοντα, στην ψυχολογική ή σε οποιαδήποτε άλλη περιοχή γνώσης, που από μόνος του θα αποτελούσε επαρκή συνθήκη εμφάνισης μιας λειτουργίας ή μιας ικανότητας. Εξαιτίας όχι μόνον αυτής της επιφύλαξης, η αλληλοσυσχέτιση των δύο υπό συζήτηση διεργασιών θα περιοριστεί στην τυχόν σχέση αναγκαιότητας στο πλαίσιο μιας εξελικτικής προτεραιότητας.

Νεώτερες εμπειρικές μαρτυρίες (βλ. Lee, 1971. Tomlinson-Keasey & Keasey, 1974. Kuhn, Langer, Kohlberg & Haan, 1977. Walker, 1980. 1983. 1986) στηρίζουν, γενικά, την από τον Kohlberg προτεινόμενη αντιστοιχία. Υπάρχουν, ωστόσο, αντενρήματα και αμφιβητήσεις μέσα ακόμη και στους κόλπους των θετικά προσκείμενων στη δομική ερμηνεία των εξελικτικών αλλαγών. Οι Haan, Weiss & Johnson (1982), για παράδειγμα, δεν αποδίδουν οποιοδήποτε αποφασιστικό ρόλο στις λογικές λειτουργίες, ισχυριζόμενοι ότι ο χαρακτήρας της ανθρώπινης αυτο-οργάνωσης "καθιστά εξαιρετικά απόμακρη την πιθανότητα δυναμικής επίδρασης των λογικών λειτουργιών στην κατανόηση των συγκρούσεων, σε βαθμό μάλιστα που να καθορίζουν και το εύρος των σχετικών εξελικτικών αλλαγών..." (σελ. 246). Η κριτική τους εντοπίζεται κυρίως στα πιθανολογικά κριτήρια στις δύο ικανότητες. Με αυστηρά λογικά κριτήρια δε θα πρέπει, κατά τους πιο πάνω ερευνητές, να υπάρχει έστω και μια περίπτωση διάψευσης

των επιμέρους ερευνητικών υποθέσεων, κάτι που δεν παρατηρήθηκε όταν οι ίδιοι επανανέλυσαν τα δεδομένα της σχετικής έρευνας της Kuhn και των συνεργατών της (1977).

Η ακραία τοποθέτηση της Haan et al. (1982) σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως. Όπως παρατήρησε ο Walker (1986, σελ. 118) η επανάλυση των δεδομένων στηρίχτηκε σε κριτήρια αποτίμησης της εξελικτικής πορείας των υποκειμένων τα οποία είχαν ήδη αναθεωρηθεί. Δεν αναλύθηκαν όλα τα διαθέσιμα δεδομένα και υποτιμήθηκε, πιθανώς, το επίπεδο γνωστικών επιτεύξεων των υποκειμένων αφού μόνο η επίδοσή τους σε ένα γνωστικό έργο αξιολογήθηκε. Πέρα όμως από τις πιο πάνω παρατηρήσεις θα μπορούσε κανείς να αντικρούσει τον ισχυρισμό ότι έστω και μία αντιστοιχία θα μπορούσε να διαψεύσει οποιαδήποτε επιμέρους ερευνητική υπόθεση, με βάση αυστηρά στατιστικά κριτήρια ως προς το όριο ανοχής μέχρι το οποίο μια ορισμένη ερευνητική υπόθεση δεν παύει να θεωρείται έγκυρη.

Οι πιθανές λογικο-κοινωνικές γνωστικές αντιστοιχίες εξετάστηκαν και σε δείγματα που εξαιτίας της ιδιαιτερότητάς τους προσφέρονταν για τη διαμόρφωση ειδικότερων υποθέσεων. Σε δύο σχετικές έρευνες (βλ. Markoulis, 1988. Markoulis & Christoforou, 1991) χρησιμοποιήθηκαν ως δείγματα παιδιά σχολικής ηλικίας που παρουσίαζαν εκ γενετής στέρηση της όρασης στην πρώτη περίπτωση και της ακοής στη δεύτερη. Η οντογενετική προτεραιότητα των λογικών λειτουργιών ίσχυσε μόνο για το δείγμα των τυφλών παιδιών, ενώ στα κωφά δε φάνηκε να αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την εξέλιξη της σκέψης τους από την ετερονομία στην αυτονομία των κοινωνικών κρίσεων (βλ. Piaget, 1968). Αρνητική ήταν και η μαρτυρία σχετικά με την αναγκαιότητα της εμπειδωμένης

τυπικής λογικής σκέψης για την εμφάνιση μετασυμβατικών γνωρισμάτων κοινωνικής σκέψης που χαρακτηρίζουν το πέμπτο στάδιο της θεωρίας του Kohlberg. Τα δεδομένα (βλ. Μαρκουλīs, 1989) με υποκείμενα ενήλικες αποφοίτους ανώτατων σχολών έδειξαν ότι αυτό που προαπαιτείται για την εμφάνιση του πέμπτου σταδίου είναι συγκεκριμένες μετατυπικές γνωστικές ικανότητες, γνωστές από τη μετα-πιαζετιανή θεωρία γνωστικής ανάπτυξης του Commons (Richard & Commons, 1984).

Η παρούσα έρευνα στοχεύει στην περαιτέρω διερεύνηση του προβλήματος. Ειδικότεροι στόχοι της είναι η αναζήτηση τυχόν αντιστοιχιών ανάμεσα στις δύο λειτουργίες κατά τα εφηβικά χρόνια. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, σύμφωνα με την πρόσφατη αναδιατύπωση των κριτηρίων που χρησιμοποιεί η θεωρία του Kohlberg για την αξιολόγηση των εξελικτικών αλλαγών, το μετασυμβατικό επίπεδο κοινωνικής ευφυΐας δεν αποτελεί πια δυνατότητα για τα υποκείμενα της εφηβικής ηλικίας. Το ερώτημα που τίθεται, συνελπώς, αφορά αφενός την εγκατάλειψη μέρους τουλάχιστον της προτεινόμενης αντιστοιχίας όπως αυτή είχε διατυπωθεί παλαιότερα και αφετέρου την πιθανή θετική επίδραση της τυπικής λογικής σκέψης στην εμφάνιση μετασυμβατικών γνωρισμάτων κοινωνικής ευφυΐας σε άτομα που, σύμφωνα με το μοντέλο του Kohlberg, τα γνωστικά τους σχήματα δεν έχουν ακόμη τη δυνατότητα προσπέλασης σε μετασυμβατικές γνωστικές στρατηγικές για τη λύση υποθετικών συγκρούσεων. Οι ειδικότερες ερευνητικές προβλέψεις μπορούν να διατυπωθούν ως εξής:

α. Άτομα στα οποία η γνωστική τους ανάπτυξη αντιπροσωπεύει τα γνωρίσματα του σταδίου της Συγκεκριμένης Λογικής Σκέψης (ΣΛΣ) εντάσσονται, ως προς τις διεργασίες κοινωνικής ευφυΐας, στο

στάδιο 2 και στα μεταβατικά στάδια 2(3) και 3(2) του προσυμβατικού επιπέδου.

β. Η Αρχόμενη Τυπική Σκέψη (ΑΤΣ) αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την κοινωνική ευφυΐα του σταδίου 3 και των μεταβατικών σταδίων 3(4) και 4(3) του συμβατικού επιπέδου.

γ. Άτομα που, σύμφωνα με γενικότερα αποδεκτά κριτήρια, έχουν εντάξει στο γνωστικό τους ρεπερτόριο τα γνωρίσματα της Εμπειρωμένης Τυπικής Λογικής Σκέψης (ΕΤΛΣ) δεν έχουν αποκτήσει και στρατηγικές λύσης των συγκρούσεων που ανταποκρίνονται στα χαρακτηριστικά του σταδίου 4 στο συμβατικό επίπεδο. Στις περιπτώσεις αυτές δε θα πρέπει, επομένως, να υπάρξουν ενδείξεις (ανεξάρτητα από τυχόν στατιστικές διαφεύσεις) προσέγγισης των γνωρισμάτων μεταβατικών προς το μετασυμβατικό επίπεδο σταδίων 4(5) και 5(4).

Είναι αυτονόητο ότι η πιθανή ύπαρξη μετατυπικών γνωστικών ικανοτήτων σε υποκείμενα εμπειρωμένης τυπικής λογικής σκέψης και η τυχόν επίδρασή τους στην υιοθέτηση μετασυμβατικών (στάδιο 5) στρατηγικών λύσης προβλημάτων δεν μπορεί να ελεγχθεί για δύο λόγους. Πρώτον, οι γνωστικές μετρήσεις δεν επεκτείνονται στις μετατυπικές ικανότητες και, δεύτερον, το στάδιο 5 είναι πρακτικά μη προσπελάσιμο.

## Μέθοδος

### Υποκείμενα

Στην έρευνα συνεργάστηκαν 149 μαθητές και μαθήτριες Λυκείου. Εξαιτίας ορισμένων κενών στη συμπλήρωση των έργων στις δύο μετρήσεις (πιαζετιανές μετρήσεις, υποθετικά διλήμματα), το τελικό δείγμα αριθμούσε 138 υποκείμενα (Υ), χωρισμένα σε δύο ομάδες. Ομάδα

πρώτη: εξήντα έξι Υ ηλικίας 15 - 16.5 χρόνων (Μ.Ο. ηλικίας =15.7). Ομάδα δεύτερη: εβδομήντα δύο Υ ηλικίας 16.5 - 18.3 χρόνων (Μ.Ο. ηλικίας =17.4). Πενήντα επτά Υ ήταν μαθητές και ογδόντα ένα μαθήτριες. Με κριτήριο το επάγγελμα και τη μόρφωση των γονέων τους, η κοινωνικοοικονομική προέλευση των υποκειμένων θα μπορούσε να ενταχθεί μεταξύ κατώτερου και μέσου κοινωνικοοικονομικού στρώματος. Η συλλογή των δεδομένων έγινε κατά μικρές ομάδες.

## Έργα

### Μέτρηση της Κοινωνικής Σκέψης.

Το ερωτηματολόγιο πολλαπλής επιλογής (γνωστό ως Αντικειμενική Μέτρηση της Κοινωνικής Σκέψης - στο εξής ΑΜΚΣ) "αποτελεί", σύμφωνα με τους κατασκευαστές του, "αντικειμενικό δείκτη αξιολόγησης της κοινωνικής σκέψης, με υψηλό βαθμό εγκυρότητας στις περιπτώσεις συλλογής δεδομένων με μαθητές Λυκείου, φοιτητές και, γενικά, ενήλικα άτομα" (Gibbs, Arnold, Morgan, Schwart, Gavaghan & Tarran, 1984, σελ. 534). Θα πρέπει να τονιστεί ότι πρόκειται για ερωτηματολόγιο αναγνώρισης ή προτίμησης επιχειρημάτων και όχι για διαδικασία παραγωγής επιχειρημάτων εκ μέρους του υποκειμένου. Η παρατήρηση αυτή επιβάλλεται για δύο λόγους:

1. Η παραγωγή μιας αντίδρασης είναι δυσκολότερη από την αναγνώριση, επιλογή ή προτίμησή της μέσα από ορισμένο αριθμό παρατιθέμενων αντιδράσεων ποικίλου επιπέδου ομοιότητας. Η διαπίστωση αυτή στηρίζεται σε εμπειρικά ευρήματα από ικανό αριθμό ερευνών σε επιμέρους ψυχολογικές αντιδράσεις.

2. Στις μετρήσεις πολλαπλής επιλογής ενυπάρχει πάντοτε το ενδεχόμενο τυχαίων επιλογών, κάτι που θα μπορούσε να μειώσει την αξιοπιστία της μέτρησης.

Ως προς την πρώτη παρατήρηση, και δεδομένου ότι οι ερευνητικές προβλέψεις της παρούσας έρευνας πηγάζουν από τη θεωρία του Kohlberg, σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι τα προς επιλογήν επιχειρήματα που ακολουθούν κάθε δίλημμα είναι παρμένα κυρίως μέσα από τα εγχειρίδια της ημ-πειραματικής διαδικασίας που ακολούθησε στις δικές του έρευνες ο ίδιος ο Kohlberg. Ως προς τη δεύτερη παρατήρηση, η εγκυρότητα ενός πρωτοκόλλου εξασφαλίζεται μέσα από μια σειρά ασφαλιστικών δικλείδων, η εφαρμογή των οποίων μειώνει δραστικά το ενδεχόμενο τυχαίας ή επιπόλαιης επιλογής. Όταν ένα πρωτόκολλο αποδειχθεί έγκυρο, προκύπτουν τότε δύο δείκτες μέτρησης. Ο πρώτος, αναφέρεται ως δείκτης ωριμότητας της κοινωνικής σκέψης και μπορεί να κυμαίνεται από 100 (στάδιο 1) μέχρι 500 (στάδιο 5) μονάδες. Ο δεύτερος είναι δείκτης ποιτικός, με την έννοια ότι η πιο πάνω επίδοση μετατρέπεται σε κλίμακα 13 σημείων, όπου το κάθε σημείο αντιστοιχεί με το ολικό στάδιο (γνήσιο ή μεταβατικό) της κοινωνικής σκέψης κάθε υποκειμένου. Πιο συγκεκριμένα, η μετατροπή της ατομικής ποσοτικής επίδοσης στην κλίμακα των 13 σημείων (σταδίων) στα τρία επίπεδα κοινωνικής σκέψης παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

Η επίδοση στο ΑΜΚΣ είναι κατά μέσο όρο ανώτερη κατά τα 2/3 ενός σταδίου όταν αυτή συγκρίνεται με επίδοση υποκειμένων εφηβικής ηλικίας σε ερωτηματολόγια παραγωγής της κοινωνικής σκέψης. Με σκοπό την κατά το δυνατό προσέγγιση της επίδοσης που θα είχε κάποιον υποκείμενο αν του εξητείτο να πα-

ράγει, και όχι να επιλέξει, κάθε ατομική επίδοση μειώθηκε σύμφωνα με το παραπάνω κριτήριο. Συνέπεια μιας τέτοιας μεταχείρισης ήταν ο εκ των πραγμάτων αποκλεισμός του σταδίου 5 από την κλίμακα των δεκατριών σημείων. Το ΑΜΚΣ δεν παρουσίασε ιδιαίτερα προβλήματα προσαρμογής στο ελληνικό δείγμα.

**Οι Γνωστικές Μετρήσεις.** Χρησιμοποιήθηκαν συνολικά οκτώ γνωστικά έργα, με σκοπό τη διαφοροποίηση των

ατομικών επιδόσεων στη σφαίρα των γνωστικών λειτουργιών. Τα τέσσερα πρώτα (παραλογισμοί, συλλογισμοί τριών όρων, υποθετικοί συλλογισμοί και διατήρηση του όγκου) εξετάζουν γνωστικές ικανότητες του αρχόμενου σταδίου τυπικής λογικής σκέψης, ενώ τα υπόλοιπα τέσσερα (δύο έργα αναλογικής σκέψης, τα χημικά υγρά και η ευελιξία των ράβδων) απαιτούν για τη λύση τους ικανότητες που χαρακτηρίζουν την εμπειρωμένη τυπική λογική σκέψη. Συνολικά, τα έργα και η αξιολόγηση της επί-

### Πίνακας 1

Μετατροπή των ατομικών επιδόσεων στην ΑΜΚΣ  
σε γνήσια και μεταβατικά στάδια

Ατομική Επίδοση	Στάδιο
100 - 125	1
126 - 149	1(2) Προσυμβατικό Επίπεδο
150 - 174	2(1) (Χρησιμοποιητικές ανταλ- λαγές)
175 - 225	2
226 - 249	2(3)
250 - 274	3(2) Συμβατικό Επίπεδο
275 - 325	3 (Προσανατολισμός στη διατήρηση του κοι- νωνικού συστήματος)
326 - 349	3(4)
350 - 374	4(3)
375 - 425	4
426 - 449	4(5) Μετασυμβατικό Επίπεδο
450 - 474	5(4) (Η πριν - από - την κοινωνία προοπτική)
475 - 500	5

δοσης είχαν ως εξής:

1. Παραλογισμοί (Piaget, 1924, 1965). Το όλο έργο αποτελούνταν από τρεις αρκετά σύνθετες προτάσεις που η καθεμιά τους περιείχε κάποιο νοηματικό παραλογισμό. Από τα υποκείμενα εξητείτο η ανεύρεση και επεξήγηση της λογικής ασυναρτησίας που περιείχαν οι τρεις προτάσεις. Για παράδειγμα: “Χαίρομαι που δε μου αρέσουν τα κρεμμύδια, γιατί αν μου άρεζαν θα τα έτρωγα συνεχώς και δε μου αρέσει να τρώω μη ευχάριστα πράγματα”. Η ανεύρεση και αιτιολόγηση δύο παραλογισμών αποτελούσε το ελάχιστο κριτήριο επιτυχίας στο έργο ως σύνολο.

2. Συλλογισμοί τριών όρων (Piaget, 1924, 1965). Δίνονταν στα υποκείμενα τρία προβλήματα που το καθένα αποτελείτο από δύο συγκριτικές προτάσεις και μια ερώτηση. Για παράδειγμα: “Ο Παύλος είναι πιο ψηλός από τον Πέτρο. Ο Παύλος είναι πιο κοντός από το Χρήστο. Ποιός είναι πιο ψηλός, ο Παύλος, ο Πέτρος ή ο Χρήστος;” Και στο έργο αυτό κριτήριο επιτυχίας αποτελούσε η σωστή και αιτιολογημένη απάντηση σε δύο από τα τρία προβλήματα.

3. Υποθετικοί συλλογισμοί\*. Το έργο περιελάμβανε τέσσερις υποθετικούς συλλογισμούς. Μετά την παρουσίαση κάθε συλλογισμού, τα υποκείμενα είχαν να επιλέξουν και να αιτιολογήσουν καταφατική, αρνητική ή ουδέτερη (“δεν είμαι σίγουρος”) απάντηση στο ερώτημα που ακολουθούσε τις προκείμενες. Για παράδειγμα: “Αν το φως της τροχαίας είναι πράσινο, διασταυρώνουμε το δρόμο. | Δε διασταυρώνουμε το δρόμο. | Το φως της τροχαίας είναι πράσινο;”. Κριτήριο επιτυχίας αποτελούσε η λύση τριών από τα τέσσερα προβλήματα.

4. Διατήρηση του όγκου. Το έργο δό-

θηκε σε εικονογραφημένη μορφή. Σκοπός του έργου ήταν να διακριβώσει κατά πόσο τα υποκείμενα είχαν αποκτήσει την έννοια της διατήρησης του χώρου που καταλαμβάνει ένα αντικείμενο σε σχέση με καθορισμένη ποσότητα νερού που εκτοπίζεται από τη βύθιση του αντικειμένου. Από τα υποκείμενα εξητείτο επίσης να προβλέψουν την έκταση μετατόπισης του νερού όταν σε αυτό βυθίζονταν δύο αντικείμενα διαφορετικά ως προς το βάρος και όμοια ως προς το μέγεθος και το σχήμα.

5. Αναλογίες (α) (Brown προσωπική επικοινωνία). Ο “μετρικός γρίφος” απαιτούσε από τα υποκείμενα να χρησιμοποιήσουν με σωστό τρόπο την έννοια της αναλογίας στην προσπάθειά τους να λύσουν ένα πρόβλημα υπολογισμού μιας απόστασης όταν η μονάδα μέτρησης αλλάζει από μίλια σε χιλιόμετρα. Η αξιολόγηση των επιδόσεων έγινε με βάση πέντε κριτήρια, από την αθμελιώτη πρόβλεψη (1) μέχρι τη σωστή χρήση της αναλογίας  $A/B = \Gamma/\Delta$  (5).

6. Αναλογίες (β) (Brown, προσωπική επικοινωνία). Τα υποκείμενα έπρεπε να υπολογίσουν το ύψος ενός κτιρίου τριών διαστάσεων, όμοιο, ως προς το αρχιτεκτονικό σχέδιο, με κάποιο άλλο ήδη συμπληρωμένο κτίριο που δινόταν σε εικονογραφημένη μορφή. Το νέο κτίριο έπρεπε να έχει ίσο αριθμό κυβικών μονάδων. Η επίδοση αξιολογήθηκε με βάση κλίμακα πέντε σημείων, από την χωρίς συλλογιστικό υπόβαθρο πρόβλεψη (1), μέχρι τη σωστή χρήση της αναλογίας κατά τον υπολογισμό του αριθμού των διαμερισμάτων που θα είχε το κτίριο όταν συμπληρωνόταν (5).

7. Τα χημικά υγρά (βλ. Inhelder & Piaget, 1958. Brown, προσωπική επικοινωνία). Το έργο περιλαμβάνει συνδυα-

\* Στους συναδέλφους Α. Ευκλείδη και Α. Δημητρίου, τις ευχαριστίες για τη συνεργασία στη διατύπωση των προβλημάτων στα έργα 3 και 4.

σμούς χημικών υγρών που θα μπορούσαν να δώσουν κόκκινο χρώμα. Εξετάζει την ικανότητα των υποκειμένων να γενικεύουν συνδυασμούς, να συνάγουν συμπεράσματα και να πραγματοποιούν έλεγχο των συμπερασμάτων τους. Με βάση (α) τους διαφορετικούς συνδυασμούς που πραγματοποιούνται και (β) τη στρατηγική που χρησιμοποιείται για την πραγματοποίηση των συνδυασμών, κάθε υποκείμενο πιστώνεται με μηδέν μονάδες αν προχωρεί σε συνδυασμούς με εντελώς τυχαίο τρόπο. Αν προχωρήσει σε δύο μόνο ομάδες συνδυασμών, πιστώνεται με μια μονάδα. Πίστωση δύο μονάδων δίνεται όταν το υποκείμενο κάνει όλους τους δυνατούς συνδυασμούς με επιμέρους όμως παραλείψεις στοιχείων. Η ανώτατη πίστωση των τριών μονάδων ανταποκρίνεται στην ύπαρξη συστηματικής στρατηγικής λύσης του προβλήματος που καταλήγει στην πλήρη διατύπωση όλων των δυνατών συνδυασμών.

8. Η ευελιξία των ράβδων. Σε εικονογραφημένη μορφή παρουσιάζονταν στα υποκείμενα δώδεκα ράβδοι διαφορετικής διαμέτρου και υλικού κατασκευής. Σε αυτό το έργο οι ιδιότητες της τυπικής λογικής σκέψης αντανακλώνται στην ικανότητα του ατόμου να απομονώνει τις υπάρχουσες μεταβλητές και να δίνει επαρκείς αιτιολογήσεις, αναφορικά με την αναγκαιότητα απομόνωσης μιας μεταβλητής ως προς τη μία ή την άλλη ιδιότητά της, με σκοπό τον έλεγχο των ερωτημάτων που καλείται να απαντήσει. Οι χειρισμοί των υποκειμένων κατανέμονταν σε κλίμακα πέντε σημείων, από την χωρίς κριτήριο επιλογή δύο ράβδων προς σύγκριση (0) μέχρι την κατάλληλη, κατά ερώτημα, επιλογή των ράβδων και του σωστού έλεγχου της υπόθεσης (βλ. Brown, δημοσίευτο άρθρο).

Οι επιμέρους επιδόσεις των υποκει-

μένων στα οκτώ γνωστικά έργα αποτελέσαν το κριτήριο για την ένταξή τους σε ένα από τα στάδια γνωστικής ανάπτυξης. Ειδικότερα, για την ένταξη ενός υποκειμένου στο στάδιο της Εμπεδωμένης Τυπικής Λογικής Σκέψης, σύμφωνα με τα επιμέρους κριτήρια, η λύση όλων των προβλημάτων της Αρχόμενης Τ. Λ. Σκέψης, των έργων 7 και 8 και ενός από τα έργα αναλογίας αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση. Για την ένταξη στο στάδιο της Αρχόμενης Τ. Λ. Σκέψης θεωρήθηκε ως κριτήριο η λύση των πρώτων τεσσάρων γνωστικών έργων. Τυχόν επιτυχία σε ένα ή και στα δύο έργα αναλογικής σκέψης δεν επαρκούσε για την ένταξη σε ανώτερο στάδιο. Τέλος, μερική ή ολική αποτυχία στα πρώτα τέσσερα έργα, ανεξάρτητα από την ύπαρξη επιμέρους σωστών στρατηγικών λύσης στα υπόλοιπα έργα, λειτούργησε ως κριτήριο ένταξης στο στάδιο της Συγκεκριμένης Λογικής Σκέψης. Τα κριτήρια για τη σκιαγράφηση της ατομικής εικόνας γνωστικών ικανοτήτων ήσαν αρχικώς απαιτητικά. Τούτο επέβαλε η διαμόρφωση των ερευνητικών προβλέψεων.

## Αποτελέσματα

α. Για τον έλεγχο των τριών ερευνητικών προβλέψεων όπως αυτές διατυπώθηκαν προηγουμένως, εφαρμόστηκε η “Ανάλυση Πρόβλεψης της Εξελικτικής Προτεραιότητας” των Froman και Hubert (1980). (Ο Πίνακας 1 και το σχήμα 2 παρουσιάζουν τα σχετικά αποτελέσματα). Τα δεδομένα από τις γνωστικές μετρήσεις κοινωνικής σκέψης σχηματοποιήθηκαν σε επιμέρους συνάψεις (α) για τις ηλικίες από 15-16.5 ετών, (β) από 16.5-18.3 ετών και (γ) για το δείγμα της έρευνας ως σύνολο. Ο βασικός έλεγχος των προβλέψεων σχετιζόταν με την παρουσία ή απουσία υποκειμένων σε καθορισμένα φατνία στις επιμέρους διαπινα-

κοιπήσεις τριών καθέτων και εννεαοριζώντιων σημείων.

Όπως προκύπτει από τον παρακάτω Πίνακα οι περιπτώσεις παραβίασης των ερευνητικών προβλέψεων ανέρχονται, στο συνολικό δείγμα, σε 24 ή σε ποσοστό 17.39%. Το ποσοστό αυτό, αν και δε θα μπορούσε να θεωρηθεί ιδιαίτερα χαμηλό, δεν ήταν επαρκές για την αποδοχή της μηδενικής υπόθεσης. Έτσι, οι αντίστοιχες τιμές απόρριψης της μηδενικής υπόθεσης, για τις τρεις επιμέρους αναλύσεις, ήταν οι ακόλουθες: Ηλικία 15 - 16.5 χρόνων:  $p = 617$ ,  $z = 5.158$ ,  $p < .005$ . Ηλικία 16.5 - 18.3 χρόνων:  $p = 487$ ,  $z = 2.710$ ,  $p < .001$ . Συνολικό δείγμα:  $p = 627$ ,  $z = 6.876$ ,  $p < .001$ .

β. Οι διαφορές ως προς το εξελικτικό πρότυπο της κοινωνικής σκέψης στα δύο φύλα δεν ήταν στατιστικά σημαντικές [ $\chi^2(8, N=138) = 3.42$ , μη σημαντικό]. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι τα πε-

ρισσότερα υποκειμενά και των δύο φύλων εντάσσονται κυρίως στο στάδιο 3 και στα δύο πριν και μετά εγγύτερα μεταβατικά στάδια 3(2) και 3(4).

γ. Η κατανομή των υποκειμένων και των δύο ηλικιών, και επομένως και του συνολικού δείγματος, στα επιμέρους στάδια με σημείο κορύφωσης το στάδιο 3, πέρα από το γεγονός ότι επιβεβαιώνει τις νεώτερες αντιλήψεις του Kohlberg και των συνεργατών του (βλ. Colby, Kohlberg, et al., 1983) αναφορικά με τη μετατόπιση του χρονολογικού πλαισίου εμφάνισης μετασυμβατικών μορφών κοινωνικής σκέψης, αποτελεί και ένδειξη εγκυρότητας του ΑΜΚΣ ως εργαλείου μέτρησης εξελικτικών αλλαγών στις υπό συζήτηση γνωστικές λειτουργίες. Ουσιαστικότερος βέβαια έλεγχος της εγκυρότητας θα απαιτούσε ευρύτερο φάσμα ηλικιών. Ωστόσο, όπως προκύπτει από το Σχήμα 1, παρά το μικρότερο

**Πίνακας 2**

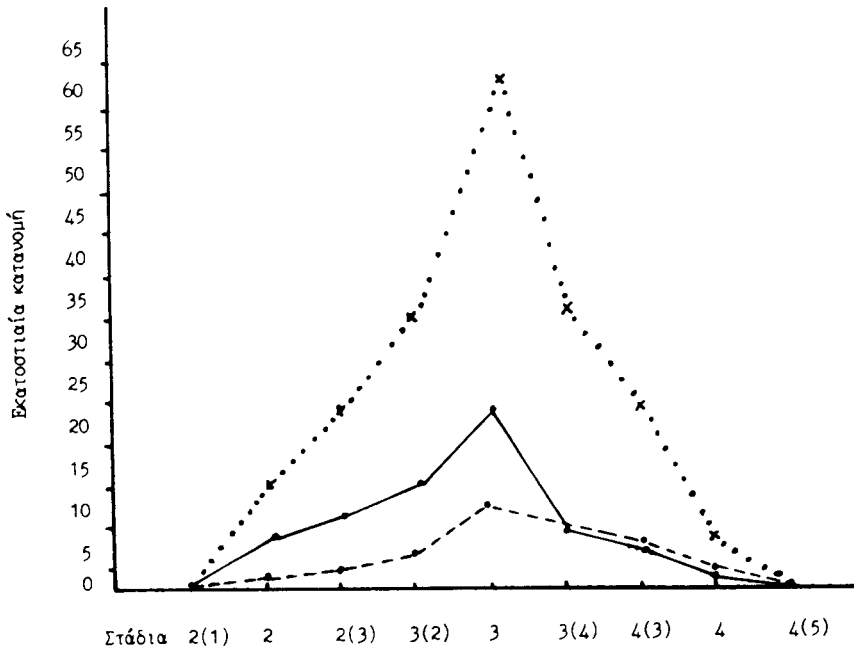
Διοδάστατη κατανομή της συχνότητας ανάμεσα στις γνωστικές επιδόσεις και τα στάδια κοινωνικής σκέψης.

Ηλ.	Γνωστική Επίδοση	Στάδια Κοινωνικής Σκέψης									
		A	2(1)	2	2(3)	3(2)	3	3(4)	4(3)	4	4(5) ...
15-16.5	Συγκ. Λογ. Σκέψη (21)		1 <sup>x</sup>	8	7	4	1 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>
	Αρχ.Τ.Λογ. Σκέψη (47)		1 <sup>x</sup>	1 <sup>x</sup>	3 <sup>x</sup>	3 <sup>x</sup>	25	10	4	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>
	Εμπ.Τ.Λογ. Σκέψη (11)		0	0	0	1	3	4	2	1	0 ...
16.5-18.3	B										
	Συγκ. Λογ. Σκέψη (9)		0 <sup>x</sup>	0	5	2	2 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>
	Αρχ.Τ.Λογ. Σκέψη (35)		0 <sup>x</sup>	2 <sup>x</sup>	1 <sup>x</sup>	4 <sup>x</sup>	17	7	4	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>
	Εμπ.Τ.Λογ. Σκέψη (15)		0	0	0	0	1	6	4	4	0 ...
Συν. Δείγμα	Συγκ. Λογ. Σκέψη (30)		1 <sup>x</sup>	8	12	6	3 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>
	Αρχ.Τ.Λογ. Σκέψη (82)		1 <sup>x</sup>	3 <sup>x</sup>	4 <sup>x</sup>	7 <sup>x</sup>	42	17	8	0 <sup>x</sup>	0 <sup>x</sup>
	Εμπ.Τ.Λογ. Σκέψη (26)		0	0	0	1	4	10	6	5	0 ...
	Σύνολο										(138)

Σημ. Το σύμβολο x υποδηλώνει τα φαινία όπου η παρουσία υποκειμένων δεν είναι, σύμφωνα με τις προβλέψεις, επιτρεπτή.

Σχήμα 1

Εκατοστιαία κατανομή των υποκειμένων στα στάδια κοινωνικής σκέψης.



αριθμό υποκειμένων στις ηλικίες 16.5 - 18.3, η κατανομή των υποκειμένων σε στάδια πέραν του σημείου κορύφωσης (στάδιο 3) είναι μεγαλύτερη.

### Συζήτηση

Ένας από τους κεντρικούς άξονες της γνωστικο-εξελικτικής (ή δομικής) προσέγγισης των εξελικτικών αλλαγών είναι η πεποίθηση για την παρουσία ισόμορφων ή παράλληλων δομικών σχημάτων όχι μόνο στο εύρος των ικανοτήτων που εντάσσονται σε κάποια ορισμένη γνωστική δραστηριότητα αλλά και σε γνωστικές περιοχές διαφορετικές ως προς το περιεχόμενο που το άτομο καλείται να επεξεργαστεί γνωστικά. Η ισομορφία αυτή εκφράζεται είτε ως σχέση εξάρτησης (οι ικανότητες Α αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για την εμφάνιση των ικανοτήτων Β) είτε ως παράλληλη

εξέλιξη των δύο ικανοτήτων.

Η έρευνα αυτή εντοπίστηκε στην προτεινόμενη από τον Kohlberg και τους συνεργάτες του σχέση εξάρτησης ανάμεσα στις δύο λειτουργίες. Θα μπορούσε, σε γενικό επίπεδο, να λεχθεί ότι τα δεδομένα υποστηρίζουν τον άξονα του γνωστικού ισομορφισμού, υπό την προϋπόθεση ότι οι ερευνητικές προβλέψεις, όπως διατυπώθηκαν, εξασφαλίζουν τον έλεγχο τυχόν εξελικτικής προτεραιότητας ανάμεσα στις υπό μελέτη ικανότητες. Στο βαθμό που μια τέτοια προϋπόθεση είναι παρούσα, η εικόνα των δεδομένων είναι σαφής αναφορικά με την αναγκαιότητα των προ-τυπικών λογικών λειτουργιών για την εμφάνιση γνωρισμάτων κοινωνικής σκέψης που εντάσσονται στο προσυμβατικό (στάδιο 2) και στο συμβατικό (στάδιο 3) επίπεδο. Προβλήματα ανακύπτουν αναφορικά με συνθετότερες μορφές γνωστικών επιτεύ-

ξων. Ειδικότερα, η παρουσία ή απουσία αντιστοιχιών θα συζητηθεί σε σχέση με το γενικότερα θεωρούμενο ως μεσο-λαβητικό για την εξέλιξη παράγοντα της κοινωνικής προοπτικής για να αναζητηθεί στη συνέχεια η πιθανή μορφή των σχέσεων ανάμεσα στις δύο ικανότητες.

Η έννοια της κοινωνικής προοπτικής (ή ικανότητας για ανάληψη ρόλων) αναφέρεται κυρίως στο επίπεδο της ικανότητας που διαθέτει κάποιο άτομο να κατανοεί τη σχετικότητα της δικής του προοπτικής σε ένα δεδομένο πρόβλημα σύγκρισης, τη σχέση της δικής του προοπτικής με εκείνη των άλλων, και την οπτική γωνία μέσω της οποίας αναζητεί τη λύση του προβλήματος. Από αυτή τη σκοπιά η προοπτική των ατόμων του σταδίου 2 στην εξελικτική κλίμακα του Kohlberg προσεγγίζει τη διάσταση της σχετικότητας από αρκετές πλευρές. Όπως παρατηρεί η Colby (αδημοσίευτο άρθρο), επικρατεί η αντίληψη ότι "το σωστό ορίζεται σε σχέση με την ανταπόκριση μιας πράξης στις ανάγκες, τις επιθυμίες ή τις προθέσεις του δράστη" (σελ. 37). Με άλλα λόγια γίνεται κατανοητή η διάκριση ανάμεσα στην εκδηλούμενη συμπεριφορά (την πράξη) και στις προθέσεις ή τα αίτια που την προκάλεσαν. Σε προβλήματα λογικο-μαθηματικής υφής, παρατηρείται κάτι το αντίστοιχο. Το άτομο του συγκεκριμένου σταδίου λογικής σκέψης, για παράδειγμα, διαχωρίζει στα προβλήματα διατήρησης την εμφάνιση του ερεθίσματος από την υλική του υπόσταση ποσοτικά ή αριθμητικά. Το ίδιο συμβαίνει και σε προβλήματα γραμμικών συλλογισμών. Η ικανότητα κατανόησης ότι το στοιχείο Β μπορεί να είναι ταυτόχρονα μικρότερο από το Α και μεγαλύτερο από το στοιχείο Γ, αντιστοιχεί στην ικανότητα χαρακτηρισμού μιας πράξης ως σωστής κάτω από Α συνθήκες και μη σωστής κάτω από συνθήκες Β, στον τομέα της κοινωνικής αλληλεπί-

δρασης. Η διάσταση της σχετικότητας είναι παρούσα και στο στάδιο 2 της κοινωνικής προοπτικής. Η συνειδητοποίηση, με άλλα λόγια, ότι το κάθε άτομο έχει τις δικές του αξίες και συμφέροντα, οδηγεί στην αντίληψη ότι ουδενός η προοπτική είναι απολύτως ορθή ή λανθασμένη. Από αυτό άλλωστε πηγάζει και η κατανόηση της δικαιοσύνης ως αμοιβαιότητας ή ισόποσης ανταλλαγής αγαθών και εξυπηρετήσεων. Και όπως ακριβώς η αμοιβαιότητα στο πιαζετιανό μοντέλο ανάπτυξης διέρχεται μέσα από ποικίλα επίπεδα πολυπλοκότητας, αντίστοιχα και στην εξέλιξη της κοινωνικής σκέψης αυξάνει συνεχώς ως προς την πολυπλοκότητα: από την απλή ένα προς ένα αντιστοιχία ως την θεώρηση μιας πράξης με βάση την ποσοτική της μετάφραση σε ευχάριστη ή δυσάρεστη εμπειρία.

Γνωστικές αντιστοιχίες είναι εμφανείς και ανάμεσα στο στάδιο της Αρχόμενης Τυπικής Λογικής Σκέψης (ΑΤΛΣ) και στο στάδιο 3 του συμβατικού επιπέδου. Η κοινωνική προοπτική σε αυτό το στάδιο υιοθετεί τις επικρατούσες νόρμες της κοινωνικής ομάδας στην οποία έτυχε να ανήκει το άτομο με αποτέλεσμα τα συμφέροντα της ομάδας να προέχουν του ατομικού συμφέροντος. Στο στάδιο 3 της κοινωνικής σκέψης αρχίζει να εμφανίζεται η διάκριση ανάμεσα στην αναγκαιότητα υιοθέτησης μιας συγκεκριμένης στρατηγικής λύσης των συγκρούσεων και στη δυνατότητα εφαρμογής αυτής της στρατηγικής. Ανάλογο γνωστικό σχήμα χαρακτηρίζει την ΑΤΣ. Πρόκειται για την ικανότητα υπέρβασης των αμοιβαίων δυαδικών σχέσεων με τον υπολογισμό μιας τρίτης διάστασης, στο επίπεδο που η Colby (αδημοσίευτο άρθρο) χαρακτηρίζει "πιθανολογικό πεδίο" (σελ. 41) αφαίρεσης.

Οι γνωστικές αυτές αντιστοιχίες απεικονίζουν μια μορφή παραλληλι-

σμού δύο ικανοτήτων που σχετίζονται με την κατανόηση διαφορετικής υψής προβλημάτων. Το ερώτημα που ανακύπτει αφορά τη φύση των σχέσεων ανάμεσά τους. Τα ευρήματα αυτής της έρευνας συμπλέουν με προγενέστερα ευρήματα σύμφωνα με τα οποία οι πριν από την ΤΑΣ γνωστικές λειτουργίες είναι απαραίτητες (αν και μη επαρκείς) για την εμφάνιση γνωρισμάτων κοινωνικής σκέψης ως το τρίτο στάδιο του συμβατικού επιπέδου. Στην ερμηνεία αυτή συνυπάρχει μια *a priori* και μια εμπειρική διάσταση. Με άλλα λόγια, στα γνωστικά σχήματα της κοινωνικής σκέψης ενσωματώνονται επιμέρους σχήματα των λογικών λειτουργιών και, σε ατομικό επίπεδο, η ικανότητα χρήσης ενός επιπέδου κοινωνικής σκέψης, διασφαλίζει, κατά κανόνα, τη λύση λογικοφυσικών προβλημάτων αντίστοιχης πολυπλοκότητας.

Για τους θεωρητικούς των δομικών αλλαγών και στις δύο γνωστικές σφαίρες, ο γνωστικός παραλληλισμός ισχύει και για τα επόμενα εξελικτικά επίπεδα. Ενώ όμως η ανάλυση των γνωρισμάτων ενός ακόμη υποσταδίου της ΤΑΣ (την ύπαρξη του οποίου ο Kohlberg και οι συνεργάτες του διαπιστώνουν μέσα από την πλαζετιανή θεωρία) και του τέταρτου σταδίου και, ακόμη, των γνωρισμάτων της Εμπεδωμένης ΤΑΣ και του σταδίου 5 οδηγεί στον εντοπισμό παράλληλων γνωστικών σχημάτων, οι εμπειρικές μαρτυρίες ως προς τη μορφή της σχέσης που τις διέπει είναι αντιφατικές. Η προέχουσα γνωστική προϋπόθεση για το στάδιο 4 είναι η ικανότητα ενσωμάτωσης υπο-συστημάτων σε συστήματα που με τη σειρά τους να κατηγοροποιούνται με βάση την πολυπλοκότητά τους. Οι συγκρούσεις, κατ' αναλογία, προσεγγίζονται μέσα από την προοπτική ενσωμάτωσης των επιμέρους προοπτικών λύσης σε κάποιο σύστημα ενιαίας κατεύθυνσης. Η διαμόρφωση κανόνων γενίκευσης

που οργανώνουν με τρόπο συστηματικό τα υπάρχοντα δεδομένα ενός προβλήματος είναι, αντιστοίχως, γνώρισμα της Τυπικής Λογικής Σκέψης. Πού θα μπορούσε, συνεπώς, να αποδοθεί η αναντιστοιχία που διαπιστώθηκε ανάμεσα στην ΤΑΣ και την κοινωνική σκέψη στο τέταρτο στάδιο; Μια πρώτη απάντηση θα μπορούσε να σχετίζεται με τη μέθοδο αξιολόγησης των εξελικτικών διαφοροποιήσεων της κοινωνικής σκέψης μέσω του συγκεκριμένου εργαλείου που χρησιμοποιήθηκε. Χωρίς αμφιβολία, τυχόν χρησιμοποίηση της ημι-πειραματικής μεθόδου του Kohlberg θα διαφοροποιούσε την καταγραφή των κοινωνικο-γνωστικών δυνατοτήτων του συγκεκριμένου δείγματος, δεδομένου ότι η παραγωγή των επιχειρημάτων στα οποία στηρίζεται η αξιολόγηση της κοινωνικής σκέψης είναι δυσκολότερη από την αξιολόγηση προσφερόμενων επιχειρημάτων. Παρά, επομένως, την εγκυρότητα της μεθόδου που χρησιμοποιήθηκε, τυχόν χρήση μεθόδων παραγωγής επιχειρημάτων θα ενίσχυε την αναντιστοιχία ανάμεσα στις δύο λειτουργίες και όχι το αντίθετο.

Η πιθανή ερμηνεία της αναντιστοιχίας θα πρέπει να αναζητηθεί στην ίδια τη φύση των κοινωνικών προβλημάτων. Η κατανόηση των συγκρούσεων συμφερόντων (και μάλιστα σύμφωνα με την αναθεωρημένη κλίμακα κριτηρίων του Kohlberg) προαπαιτεί συνθετότερες γνωστικές διεργασίες από τις αντίστοιχες κατανόησης προβλημάτων λογικοφυσικού περιεχομένου. Το γεγονός ότι η οροφή της εξελικτικής πορείας της κοινωνικής σκέψης δεν τοποθετείται πια πριν από την πρώτη νεότητα (Colby, Kohlberg et al., 1983), πράγμα που δεν φαίνεται να συμβαίνει με τις πλαζετιανές λειτουργίες, είναι ενδεικτικό. Το ότι επίσης οι λογικές λειτουργίες εμφανίζονται, κατά κανόνα, νωρίτερα αποτελεί συμπληρωματική ένδειξη. Η ποικιλία

τέλος, των οπτικών θεωρήσης ενός προβλήματος σύγκρουσης, η παρεμβολή, συχνά, συναισθηματικών παραγόντων και η παρεμβολή γενικότερων ιδεολογικών κριτηρίων αποτίμησης μιας σύγκρουσης, καθιστά την ή τις προτεινόμενες λύσεις δυσκολότερες, συγκριτικά με την ψυχρή προσέγγιση ενός προβλήματος λογικοφυσικού χαρακτήρα. Είναι αυτονόητο ότι όσο πιο προχωρημένο είναι το στάδιο της κοινωνικής σκέψης, με βάση πάντα τα κριτήρια που θέτουν οι γνωστικο-εξελικτικές θεωρίες, τόσο αυξάνονται και οι προϋποθέσεις, γνωστικές ή άλλης μορφής, για την επίτευξή του. Κάτω από αυτό το πρίσμα οι ικανότητες της ΤΛΣ δε φαίνεται να ασκούν καθοριστική επίδραση στα εφηβικά χρόνια. Είναι πιθανό η επίδραση της κοινωνικής σκέψης να είναι πιο καθοριστική στα μεταεφηβικά χρόνια (Μαρκουλής, 1989β).

Τα αποτελέσματα της έρευνας παρέχουν και περιορισμένης σημασίας στήριξη στην άποψη ότι το εξελικτικό πρότυπο της κοινωνικής σκέψης στα δύο φύλα ακολουθεί τον ίδιο ρυθμό. Ουσιαστικότερες, ωστόσο, ενδείξεις θα πρέπει να προέλθουν από έρευνες που θα θέτουν το πρόβλημα ως πρωταρχικό στόχο.

## Βιβλιογραφία

- Brown, K. (προσωπική επικοινωνία) Scoring of the formal operations test.
- Colby, A. (αδημοσίευτο άρθρο) The relation between logical and moral judgment.
- Colby, A. (1978). Evolution of a moral-developmental theory. In W. Damon (Ed.), *New directions for child development: Moral Development*, Vol. 2 (89-104). London: Jossey-Bass.
- Colby, A., Kohlberg, L., Gibbs, J., & Lieberman, M. (1983). A longitudinal study of moral judgment. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 48, 1-2.
- Colby, A. & Kohlberg, L. (1987). *The measurement of moral judgment. Vol. 1: Theoretical foundations and research validation*. New York: Cambridge University Press.
- Froman, T. & Hubert, L.J. (1980). Application of prediction analysis to developmental priority. *Psychological Bulletin*, 87, 136-146.
- Gibbs, J.C., Arnold, K.D., Morgan, R.L., Schwart, E., Gavaghan, M.P., & Tappan, M.B. (1984). Construction and validation of a multiple-choice measure of moral reasoning. *Child Development*, 55, 527-236.
- Haan, N., Weiss, R., & Johnson, V. (1982). The role of logic in moral reasoning and development. *Developmental Psychology*, 18, 245-256.
- Inhelder, B. & Piaget, J. (1958). *The growth of logical thinking from childhood to adolescence*. New York: Basic Books Publishers.
- Kohlberg, L. (1973). Continuities in childhood and adult moral development revisited. In P. Baltes & K.W. Schaie (Eds.), *Life-span developmental psychology: Personality and socialization* (179-204). New York: Academic Press.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach. In Th. Lickona (Ed.), *Moral development and behavior: Theory, research and social issues* (31-53). New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kohlberg, L. (1986). A current statement on some theoretical issues. In S. Modgil & C. Modgil (Eds.), *Lawrence Kohlberg: Consensus and controversy* (485-546). London: The Falmer Press.
- Kuhn, D., Langer, J., Kohlberg, L., & Haan, N., (1977). The development of

- formal operations in logical and moral judgment. *Genetic Psychology Monographs*, 95, 97-188.
- Lakatos, I. (1970). Falsification and methodology of scientific research programmes. In I. Lakatos & A. Musgrave (Eds.), *Criticism and the growth of knowledge* (91-196). New York: Cambridge University Press.
- Lee, L.C. (1971). The concomitant development of cognitive and moral modes of thought: A test of selected deductions from Piaget's theory. *Genetic Psychology Monographs*, 83, 93-146.
- Loevinger, J. (1986). On Kohlberg's contributions to ego development. In S. Modgil & C. Modgil (Eds.), *Laurence Kohlberg: Consensus and controversy* (183-193). London: The Falmer Press.
- Markoulis, D. (1988). Moral and cognitive reasoning features on congenitally blind children: Comparisons with the sighted. *British Journal of Developmental Psychology*, 6, 59-69.
- Markoulis, D. (1989). Postformal and postconventional reasoning in educationally advanced adults. *Journal of Genetic Psychology*, 150(4), 427-439.
- Markoulis, D. & Christophorou, M. (1991). Sociomoral reasoning in congenitally deaf children. *Journal of Moral Education*, 20(1), 79-93.
- Piaget, J. (1924/1965). *Judgment and reasoning in the child*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Piaget, J. (1932/1968). *The moral judgment of the child*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Richards, F.A. & Commons, M.L. (1984). Systematic, metasystematic, and cross-paradigmatic reasoning: A case for stages of reasoning beyond formal operations. In M. Commons, F.A. Richards & C. Armon (Eds.), *Beyond formal operations: Late adolescent and adult cognitive development* (32-119). New York: Praeger.
- Tomlinson-Keasey, C. & Keasey, C.B. (1974). The mediating role of cognitive development in moral judgment. *Child Development*, 45, 291-298.
- Walker, L. (1980). Cognitive and perspective-taking prerequisites for moral development. *Child Development*, 51, 131-139.
- Walker, L. (1983). Sources of cognitive conflict for stage transition in moral development. *Developmental Psychology*, 19, 103-110.
- Walker, L. (1986). Experiential and cognitive sources of moral development in adulthood. *Human Development*, 29, 113-124.

---

### Abstract

One of the fundamental postulates of Kohlberg's cognitive-developmental theory of sociomoral reasoning is "cognitive isomorphism", i.e. the equivalent manifestations of human reasoning capacities across different domains. The present study examined a number of dimensions related to the issue of developmental priority between (a) the cognitive operations involved in the understanding and solution of physico-logical problems and (b) the socio-cognitive processes the developing individual utilizes in her effort to conceive conflicts of interest. As structural theories maintain, cognitive operations constitute a necessary (though not sufficient) condition for the emergence of sociocognitive abilities along the developmental spectrum. The recent reformulation of Kohlberg's structural theory, however, makes the already controversial issue of developmental priority even more complicated. The results of the study have shown that: (1) Advanced levels of socio-cognitive abilities (as they are exemplified in Kohlbergian theory) do not appear during adolescence, even if the capacity to solve physico-logical problems is present at a comparatively more mature developmental level. This finding lends support to Kohlberg's claims with respect to the "ceiling" of development in the socio-cognitive realm. (2) The relationships between the two abilities, as they have been specified in the present study's predictions, seem to apply only for the less complex levels of cognitive functioning. (3) For the age-span studied, no gender differences have been found regarding the rate of appearance of those socio-cognitive abilities involved in the understanding of social conflicts. The findings are discussed within the context of structural theories of human development.